

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ»

ШЛИМАКОВА Ірина Іванівна

УДК 159.922.:504:37.043.2

**ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ
ШКОЛЯРІВ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Чернігівському національному педагогічному університеті імені Т.Г. Шевченка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор психологічних наук,
старший науковий співробітник
Скребець Василь Олексійович,
Чернігівський національний педагогічний університет імені
Т.Г.Шевченка, кафедра екологічної психології
та психічного здоров'я, завідувач.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Клименко Віктор Васильович,
Відкритий міжнародний університет
розвитку людини “Україна”,
кафедра психології, професор;

кандидат психологічних наук, доцент
Кряж Ірина Володимирівна,
Харківський національний університет
ім. В.Н.Каразіна, кафедра прикладної
психології, доцент.

Захист відбудеться “18” червня 2010 р. о 13⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.455.02 у Державному вищому навчальному закладі “Університет менеджменту освіти”, 04053, м. Київ, вул. Артема, 52-А.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Державного вищого навчального закладу “Університет менеджменту освіти”: 04053, м. Київ, вул. Артема, 52-Д.

Автореферат розісланий “13” травня 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н.М.Скоробогатько

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Зміни в навколишньому середовищі та життєдіяльності людей, що викликані екологічною кризою, зумовлюють необхідність пошуків шляхів переорієнтації світоглядних основ буття та суспільного виробництва у взаємодії людини з природою. Важливого значення в цьому відношенні набувають інноваційні психологічні підходи до екологічної освіти й виховання підростаючого покоління, які повинні бути спрямовані на формування домінуючих екологічних цінностей вихованців, вироблення в них умінь бачити, відчувати та усвідомлювати повноту явищ природи, бути причетними до проблем довкілля.

Це викликає потребу подальшого вдосконалення процесу формування екологічної свідомості на підґрунті психологічної теорії і практики. Метою даного процесу є зміна ставлення школярів не лише до світу природи, що оточує, а й самої людини до себе як частини природи.

Питання дослідження процесів формування та розвитку екологічно інтенційованої свідомості вже були предметом уваги екопсихологів, зокрема вивчалися методологічні принципи та основні поняття екологічної свідомості (С.Д.Дерябо, В.І.Панов, В.О.Скребець), психолого-педагогічні проблеми формування екологічної свідомості в навчально-виховному процесі (М.М.Заброцький, М.О.Колесник, М.М.Філоненко та ін.), образ оточуючого середовища у підлітків і студентів вищих навчальних закладів (О.Л.Вернік, О.В.Грезе, С.Є.Покровська та ін.), інтер- та інтраперсональні опосередкування свідомості в екопсихологічному контексті (О.І.Козленя, О.В.Рудоміно-Дусятська, Ю.М.Швалб); використання в освітньому процесі інтерактивних технологій формування екологічної свідомості (І.В.Кряж, А.М.Львовичкіна, О.С.Мамешина, О.М.Паламарчук, В.А.Ясвін та ін.). Поряд з цим, фактично відсутні спеціальні дослідження, які розкривали б вікові аспекти ставлення учнівської молоді до оточуючого середовища, гендерні відмінності екологічної свідомості школярів, специфіку гендерних ролей екологічного спрямування. Недостатня увага також приділяється вивченню психологічних умов і методів формування компліцитності екологічної свідомості, в основі якої лежить причетність у ставленні особистості до навколишнього середовища взагалі та природи зокрема.

Аналіз робіт екопсихологів свідчить, що лише незначна їх кількість присвячена розробці психолого-педагогічних технологій екологічної освіти, при цьому жоден з авторів не ставив за мету врахування гендерного аспекту – невід'ємної складової еколого-психологічної практики, що зорієнтовує екологічну освіту в гендерний вимір.

Значущість і недостатня розробленість теоретичних та прикладних аспектів вказаних проблем зумовили вибір теми дослідження *“Психологічні умови формування екологічної свідомості школярів: гендерний аспект”*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в контексті науково-дослідної теми кафедри екологічної психології та психічного здоров'я Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка *“Теоретико-методологічні основи і феноменологія екологічної свідомості”* (2007-2010 рр.).

Тему дослідження затверджено вченою радою Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка (протокол № 10 від 27 травня 2009 р.) та узгоджено Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол № 6 від 29 вересня 2009 р.).

Мета дисертаційного дослідження полягає у вивченні гендерних відмінностей екологічної свідомості школярів та визначенні психологічних умов її формування.

Для досягнення поставленої мети були визначені такі **завдання**:

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми екологічної свідомості та можливостей її формування з урахуванням гендерного аспекту.

2. Дослідити особливості екологічної свідомості школярів підлітково-юнацького віку за гендерними ознаками.

3. Визначити психологічні умови формування екологічної свідомості школярів.

4. Розробити та експериментально перевірити програму еколого-психологічного тренінгу формування екологічної свідомості учнів з урахуванням гендерного аспекту.

Об'єктом дослідження є екологічна свідомість школярів підлітково-юнацького віку.

Предметом дослідження виступають психологічні умови формування екологічної свідомості школярів з урахуванням гендерного підходу до освітнього процесу.

Методологічні та теоретичні основи дослідження склали: діяльнісний підхід (Г.О.Балл, О.М.Леонт'єв, С.Д.Максименко); положення про єдність свідомості і діяльності (Л.С.Виготський, Г.С.Костюк, О.М.Леонт'єв, С.Л.Рубінштейн); системний аналіз свідомості особистості як суб'єкта життєдіяльності (Б.Г.Анан'єв, В.В.Клименко, Б.Ф.Ломов, С.Д.Максименко, В.О.Моляко, В.А.Семиченко та ін.); теорія установки (Д.М.Узнадзе); теорія розвитку екологічної свідомості (С.Д.Дерябо, А.М.Львовичкіна, В.І.Панов, В.О.Скребець, Ю.М.Швалб, В.А.Ясвін); теорія гендерних відмінностей (Т.В.Бендас, С.Бем, Ш.Берн, Е.Іглі, Є.П.Ільїн, І.С.Кон та ін.).

Суттєву роль для визначення психологічних умов формування екологічної свідомості школярів зіграли роботи, які розкривають психолого-педагогічні проблеми екологічної свідомості в освітньому процесі (Г.Д.Гачев, О.В.Грезе, С.Д.Дерябо, М.М.Заброцький, М.О.Колесник, І.В.Кряж, О.С.Мамешина, В.А.Ясвін та ін.), реалізацію компліцит-концептуального підходу до екологічної освіти та виховання (В.О.Скребець), питання формування гендерної культури (О.І.Бондарчук, О.А.Вороніна, Т.В.Говорун, І.С.Кльоцина, О.М.Кікінеджи та ін.).

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань були використані такі методи:

а) *теоретичні методи* – науковий аналіз, абстрагування, синтез, систематизація, структурно-функціональне моделювання, що застосовувалися для узагальнення психологічних, філософських і культурологічних аспектів проблеми та визначення теоретико-методологічних основ дослідження;

б) *емпіричні методи* – спостереження, анкетування, інтерв'ю, контент-аналіз, тестування, психосемантичний метод. Гендерний тип школярів діагностувався за допомогою модифікованого опитувальника С.Бем з визначення маскулітності-фемінності. Структурні компоненти базових сфер екологічної свідомості школярів вивчалися за допомогою психодіагностичного комплексу екопсихологічних методик В.О.Скребця, зокрема для:

- дослідження складових *когнітивної сфери* використовувалась анкета “Загальна характеристика об’єктивованої екології” та методика “Перцептивна граф-схема суб’єктивного образу світу”;
- дослідження складових *ціннісно-сислової сфери* – методика “Незавершені речення екологічного спрямування”; тест “Екоціннісні диспозиції” (шкала “цінності”);
- дослідження складових *поведінкової сфери* – тест “Екоціннісні диспозиції” (шкала “екодиспозиції”);

в) *методи активного соціально-психологічного навчання* – еколого-психологічний тренінг “Вісім кроків до природи” (авторська розробка);

г) *методи математичної статистики* – варіаційний та кореляційний аналіз, дисперсійний метод оцінювання діагностичних вимірювань. Статистична обробка даних і графічна презентація результатів здійснювалися за допомогою комп’ютерних пакетів SPSS for Windows 11.0. та Stat.Soft 6.0.

Організація дослідження. Дослідницько-експериментальна робота передбачала три етапи, які реалізувалися упродовж 2005-2009 років.

На *першому етапі* (2005-2006 рр.) було здійснено теоретичний аналіз проблеми; сформульовано мету та завдання, визначено предмет і об'єкт, здійснено вибір методів дослідження.

На *другому етапі* (2006-2008 рр.) проведено констатувальне дослідження з метою вивчення гендерних відмінностей екологічної свідомості учнів підлітково-юнацького віку. Матеріали даного етапу дослідження стали підґрунтям для розробки програми формування екологічної свідомості старшокласників з урахуванням виявлених гендерних тенденцій.

На *третьому етапі* (2008-2009 рр.) було проведено формувальний експеримент, спрямований на розробку та апробацію програми еколого-психологічного тренінгу “Вісім кроків до природи”.

Експериментальна база. Дослідження проводилося на базі загальноосвітніх навчальних закладів м. Чернігова та Чернігівської області. Усього в дослідно-експериментальній роботі на різних її етапах було задіяно 1156 школярів 5-х, 9-х та 11-х класів.

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів. *Вперше:* доповнено та розширено існуючі наукові уявлення про структуру екологічної свідомості, виділено її психологічні сфери: когнітивну, поведінкову, ціннісно-смыслову; встановлено гендерну опосередкованість екологічної свідомості; вивчено гендерні відмінності екологічно інтенційованої свідомості школярів підлітково-юнацького віку; визначено психологічні принципи та умови формування екологічної свідомості старшокласників з урахуванням гендерного виміру в освіті. *Подальшого розвитку* набули компліцит-концептуальний підхід до формування екологічної свідомості, а також екопсихологічна модель “Я-відношення”. *Удосконалено* психологічні технології формування екологічної свідомості школярів на основі впровадження розробленої програми еколого-психологічного тренінгу.

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає у можливості використання розробленої та апробованої програми формування екологічної свідомості старшокласників у навчально-виховному процесі середніх загальноосвітніх навчальних закладів, закладів позашкільної освіти. Визначені психологічні умови та принципи розвитку екологічної свідомості у гендерній площині можуть бути покладені в основу стратегії екологізації освітнього процесу. Основні результати дослідження можна використовувати у вищих навчальних закладах та закладах післядипломної педагогічної освіти в процесі підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації педагогічних працівників.

Результати дослідження **впроваджені** в навчальний процес Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка (довідка № 02-12/365 від 10.09.2009 р.), Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка (довідка № 04-11/795 від 14.10.2009 р.), СЗШ I-III ст. з поглибленим вивченням іноземних мов № 1 м. Чернігова (довідка № 325 від 25.09.2009 р.), а також у науково-практичну діяльність Чернігівського обласного центру практичної психології і соціальної роботи (довідка № 01-10/156 від 12.05.2009 р.).

Надійність та вірогідність результатів дослідження забезпечувалися методологічною і теоретичною обґрунтованістю вихідних позицій дослідження; використанням взаємодоповнюючих методів, що відповідають меті й завданням дослідження; репрезентативністю вибірки; поєднанням кількісного та якісного аналізу отриманих емпіричних даних; застосуванням методів математичної статистики.

Апробація результатів роботи. Основні ідеї, положення й результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри екологічної психології та психічного здоров'я Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка, кафедри психології Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені К.Д.Ушинського, кафедри психології управління ДВНЗ “Університет менеджменту освіти”, Міжвідомчої гендерної ради Чернігівської облдержадміністрації, Чернігівського обласного центру практичної психології та соціальної роботи.

Матеріали дисертації доповідалися на конференціях: III Міжнародній науково-практичній конференції “Сучасні проблеми екологічної психології: 20 років після Чорнобиля” (Чернігів, 2006); VI Всеукраїнській науково-практичній конференції “Актуальні проблеми практичної психології” (Херсон, 2006); Міжнародній науковій конференції “Соціально-психологічні трансформації особистості та суспільства на сучасному етапі” (Чернігів, 2008); IV Міжнародній науково-практичній конференції “Сучасні проблеми екологічної психології” (Київ, 2008); Обласній науково-практичній конференції “Сучасна українська сім'я: гендерні проблеми та шляхи їх подолання” (Чернігів, 2009); V Міжнародній науково-практичній конференції “Сучасні проблеми екологічної психології” (Київ, 2009); Міжнародній науковій конференції “Соціально-психологічні особливості сучасної молоді” (Чернігів, 2009).

Публікації. Зміст та результати дисертаційного дослідження відображені у 7 одноосібних публікаціях, серед них 4 надруковані в наукових фахових виданнях, що зареєстровані ВАК України, 3 праці (2 статті та методичні рекомендації) – в інших виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел у кількості 212 найменувань. Рукопис дисертації має обсяг 230 сторінок комп'ютерної верстки, основний зміст викладено на 180 сторінках. Робота містить 11 таблиць та 19 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, сформульовано мету і завдання, визначено об'єкт, предмет, розкрито теоретико-методологічні підходи та методичну основу дисертаційного дослідження. Висвітлено наукову новизну, теоретичне і практичне значення роботи, наведено відомості про апробацію та впровадження отриманих результатів у практику.

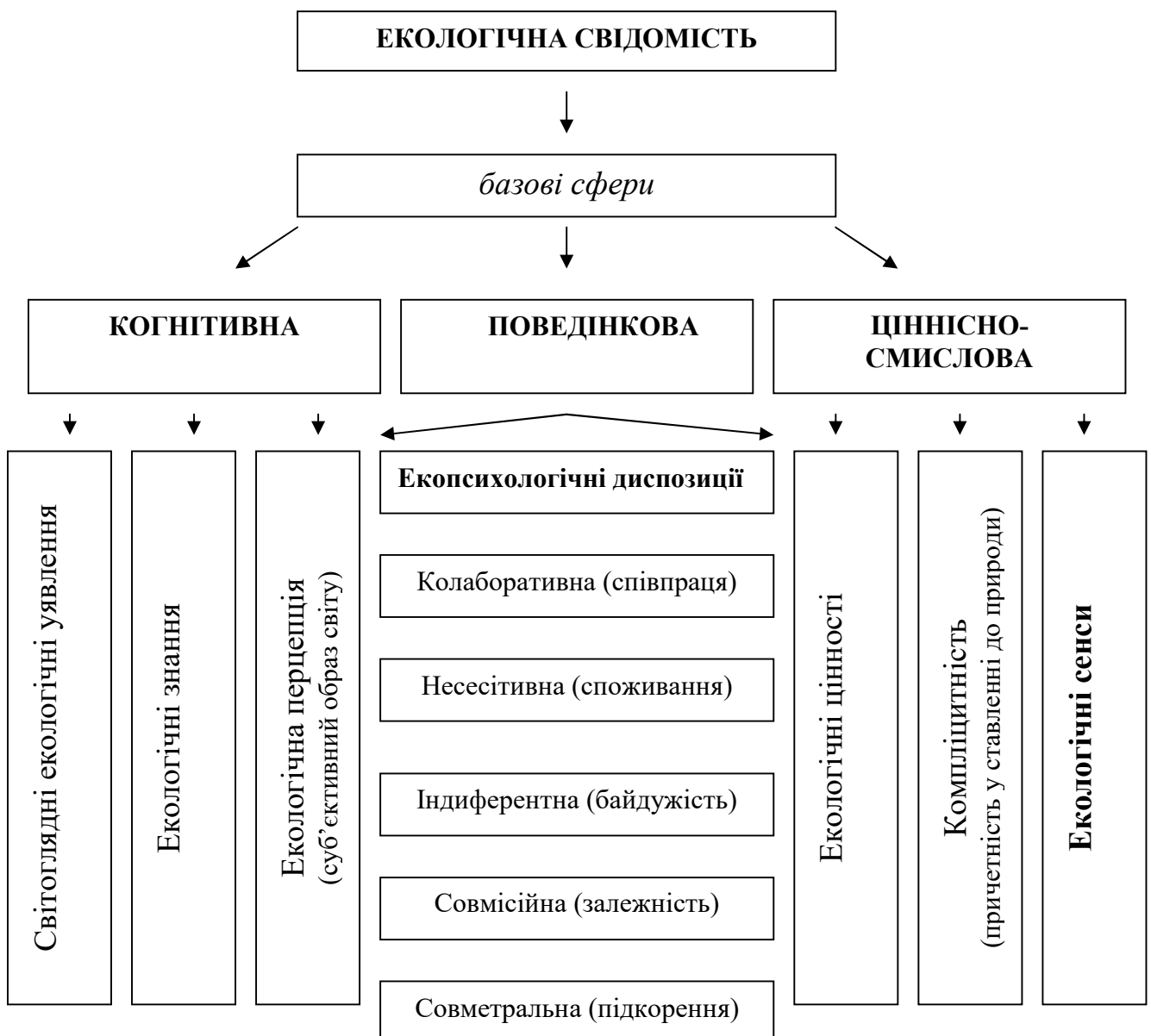
У **першому розділі** *“Теоретико-методологічні основи дослідження проблеми формування екологічної свідомості”* здійснено теоретичний аналіз проблеми екологічної свідомості, її структурних сфер, основних властивостей, психологічних механізмів формування, гендерної обумовленості. Проаналізовано методологічні засади гендерної теорії, розроблено схему гендерного опосередкування екологічної свідомості. Основну увагу зосереджено на створенні психологічної моделі структурних компонентів основних сфер екологічної свідомості та аналізі сучасних психологічних підходів і методів її формування у процесі психолого-педагогічного впливу.

Проведений теоретичний аналіз досліджуваної проблеми показав, що сучасні психологічні підходи до формування екологічної свідомості є неоднозначними. Їх методологія залежить від розуміння екопсихологами змістовної сутності поняття екологічної свідомості. На основі наукових доробок вітчизняних (О.Л.Вернік, О.В.Грезе, І.В.Кряж, А.М.Львовичкіна, О.С.Мамешина, О.В.Рудоміно-Дусятська, В.О.Скребець, Ю.М.Швалб та ін.), російських (С.Д.Дерябо, В.І.Панов, В.А.Ясвін та ін.) і зарубіжних (М.Гомес, А.Каннер, О.І.Козленя, А.Россак та ін.) вчених визначено дві провідні теорії екологічної свідомості.

Так, в одній із теорій (С.Д.Дерябо, М.Гомес, В.І.Панов, А.Россак, В.А.Ясвін та ін.) при визначенні екологічної свідомості за першооснову приймається природа, ставлення до неї, зв'язки в системі “людина-природа”, тим самим предметом екологічної психології вважається антропоморфна ідентифікація природних об'єктів. Основною психологічною умовою формування екологічної свідомості в контексті даного підходу виступає розвиток суб'єктивного ставлення до природи через створення ситуацій переживання єдності з природними об'єктами.

Зміст другого підходу (В.О.Скребець, А.М.Львовочкіна, Ю.М.Швалб та ін.) полягає в тому, що основою для осмислення екологічної свідомості вважається сутність відтворювальної природи людської психіки, яка ініційована екологічним змістом. Така свідомість визначається науковцями як вищий рівень психічного відтворення природного й штучного середовища, свого внутрішнього світу, рефлексія місця і ролі людини у довкіллі, а також самоврегулювання та наповнення цього відтворення екологічним змістом (В.О.Скребець). Базовою якістю екологічно інтенційованої свідомості є *компліцитність* – причетність, залученість до дійсності, уособленість екологічних сенсів. У контексті даної теорії психологічний підхід до формування екологічної свідомості базується на розвитку компліцитності – характеристики, завдяки якій свідомість і стає екологічною.

На основі досліджень українських екологічних психологів запропоновано модель базових сфер екологічної свідомості (рис. 1).

Гашенарна (псування)

Рис. 1. Модель базових сфер екологічної свідомості

Відповідно до даної моделі екологічна свідомість – це рівень психічного відтворення особистістю навколишнього середовища та свого внутрішнього світу, що формується під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів. Її структура включає в себе три сфери: когнітивну (екологічна перцепція, екологічні знання, світоглядні екологічні уявлення), поведінкову (екопсихологічні диспозиції як фіксовані поведінкові установки) та ціннісно-смыслову (екологічні цінності, екологічні сенси, компліцитне ставлення людини до природи).

У проявах та формуванні означені структурні компоненти базових сфер детермінуються багатьма зовнішніми та внутрішніми чинниками, а саме: умовами середовища, соціалізації і виховання, освітніми рівнями, індивідуально-типологічними відмінностями, а також соціокультурними особливостями, які проявляються в гендерних ролях, установках та стереотипах.

Аналіз філософських робіт (Аристотель, М.Бердяєв, Гегель, Кант, Платон, Руссо) та гендерних досліджень (Е.Іглі, Т.В.Бендас, Ш.Берн, С.Бем, В.О.Васютинський, Т.В.Говорун, К.Джеклін, І.С.Кльоцина, С.Кросс, Е.Маккобі, Л.Медсон та ін.) показує, що традиційна гендерна асиметрія впливає на екологічну свідомість сучасної людини, орієнтуючи її у гендерну площину. Нашим дослідженням встановлено, що гендер опосередковує когнітивну, ціннісно-смыслову та поведінкову сфери екологічної свідомості.

Значна увага в розділі приділена аналізу психологічних концепцій формування екологічної свідомості в навчально-виховному процесі з урахуванням гендерного контексту шкільно-педагогічної практики. Установлено, що існуючі психологічні стратегії формування екологічної свідомості в основному спрямовані на розвиток суб'єктивного ставлення особистості до природи через відчуття єдності з природними об'єктами (О.В.Грезе, С.Д.Дерябо, Т.А.Євдокимова, О.С.Мамешина, О.М.Паламарчук, В.Д.Потапова, В.А.Ясвін та ін.). На нашу думку, такий підхід є недостатньо ефективним, оскільки обмежує утворення психологічних механізмів причетності людини до оточуючого середовища.

Опрацювання теоретичного доробку методичного арсеналу практичної сфери психолого-екологічного навчання вказує на те, що найбільш дієвою формою, яка забезпечує реалізацію психологічних умов та сприяє ефективності формування екологічної свідомості, є еколого-психологічний тренінг. З'ясовано, що існуючі програми еколого-психологічних тренінгів не передбачають гендерного аспекту.

У **другому розділі** “Емпіричне дослідження гендерних відмінностей екологічної свідомості школярів” визначено загальну стратегію констатувального дослідження, обґрунтовано комплекс психодіагностичних методів, описано методики та процедуру проведення дослідження. Представлено результати емпіричних вимірів, охарактеризовано гендерні типи учнів 5-х, 9-х та 11-х класів, гендерні особливості когнітивної, ціннісно-сміслової та поведінкової сфер екологічної свідомості школярів, визначено гендерні проблеми формування екологічної свідомості.

Як слідує з теоретичного аналізу проблеми гендерного опосередкування екологічної свідомості, діапазон особливостей у ставленні людей до довкілля визначається не лише суто статевими, а й гендерними відмінностями. Тому під час вивчення екологічної свідомості школярів різних вікових груп аналіз за критерієм “дівчата-хлопці” був доповнений критерієм “особи фемінного, маскулінного, андрогінного типів”. Даний факт зумовив проведення емпіричного дослідження у двох площинах: визначення гендерних типів школярів та з'ясування особливостей їх екологічної свідомості в залежності від біологічної та соціальної статі.

Для виявлення гендерних типів досліджуваних школярів використовувався опитувальник С.Бем з вивчення фемінності-маскуліності, який було перекладено українською мовою (з російської) та модифіковано для діагностування респондентів молодшого підліткового віку. Модифікований варіант опитувальника валідизовано.

Основне дослідження спрямовувалося на з'ясування рівнів розвитку структурних компонентів базових сфер екологічної свідомості школярів, які були виокремлені в теоретичній моделі. Психодіагностичним інструментарієм слугував комплекс екопсихологічних методик В.О.Скребця. *Когнітивна сфера* досліджувалася за допомогою анкети “Загальна характеристика об'єктивованої екології” та методики “Перцептивна граф-схема суб'єктивного образу світу”, *ціннісно-смілова* – за тестом “Екоціннісні диспозиції” – шкала “цінності” і методикою “Незавершені речення екологічного спрямування”, *поведінкова* – за тестом “Екоціннісні диспозиції” – шкала “екологічні диспозиції”.

Результати діагностичних зрізів, одержані за опитувальником С.Бем, дають змогу стверджувати, що найбільш стійка тенденція до загальноприйнятої нормативності

“жіночності” та “мужності” проявляється в ранньому юнацькому віці, менш вираженою вона є у п’ятикласників, найнижчі показники в даному контексті мають старші підлітки. У цілому для дівчат шкільного віку характерною є фемінізація свого “Я-образу”, для хлопців – маскулінізація. З огляду на ці тенденції, аналіз гендерної специфіки екологічної свідомості школярів максимально наближається до аналізу за статевими відмінностями.

У процесі дослідження структурних компонентів *когнітивної сфери* екологічної свідомості учнів виявлено, що хлопці (як і в цілому особи маскулінного типу) більш реалістично оцінюють навколишнє середовище за ознаками “оцінка загальних бачень природного ландшафту місцевості, де проживають” ($p \leq 0,01$) та “орієнтація на соціальну сферу” ($p \leq 0,05$); дівчата (за нашими дослідженнями переважно особи фемінного типу) проявляють більшу обізнаність у категоріях “орієнтація на побутову сферу” ($p \leq 0,05$) і “рефлексія природного оточення” ($p \leq 0,05$). З’ясовано, що дані відмінності залежать від онтогенетичних закономірностей розвитку та особливостей гендерної соціалізації особистості.

Контент-аналіз первинних дослідницьких матеріалів за результатами вивчення структур перцептивного та семантичного шарів суб’єктивного образу світу, як компоненту когнітивної сфери екологічної свідомості, показав, що критеріями суб’єктивної перцепції для учнів 5-х класів обох статей є предмети, речі та явища біологічного порядку. У виборі тематики сюжетоутворення перевага надається питанням побуту. Показник вибору екологічної тематики є невисоким та ідентичним в осіб протилежних статей (31,0%). “Я-причетний” зміст екологічної свідомості проявляється лише у 32,1% хлопців і 24,3% дівчат, що вказує на низький рівень компліцитарності сюжетоутворень п’ятикласників. Це пояснюється незрілістю екологічної свідомості в даному віці та орієнтацією школярів на розвиток “Я-концепції”, у тому числі й гендерної.

У дев’ятикласників також у переважній більшості відповідей предмети речі та явища біологічного порядку. Зростає емоційна опосередкованість ставлень до дійсності, дещо підвищується інтерес до проблем довкілля. У своїх описах екологічну тематику висвітлюють 38,9% дівчат та 31,4% хлопців.

Психосемантичний аналіз екологічної свідомості 11-класників указує на те, що домінуючою тематикою сюжетів учнів 11-х класів є побутова. Аналіз отриманих результатів показав зниження інтересу до екологічної проблематики як у хлопців (31,0% - 31,4% - 22,8% відповідно хлопці 5– 9 – 11-х класів), так і в дівчат (31,0% - 38,9% - 27,4% – дівчата 5– 9 – 11-х класів).

Виявлено недостатній розвиток когнітивної сфери екологічної свідомості у школярів обох статей. Установлено, що рівень пізнавальної активності учнів щодо

екологічної складової життєдіяльності найнижчим є в учнів 11-х класів. Даний факт зумовлює необхідність здійснення цілеспрямованого формувального впливу на структури когнітивної сфери екологічної свідомості в підлітковий період онтогенетичного розвитку.

Результати дослідження *ціннісно-сислової сфери* екологічної свідомості школярів показали, що моральні цінності є домінуючими в учнів 5-х класів, більш вираженими вони є у хлопців та андрогінних осіб обох статей. Кількісні індекси екологічних цінностей указують на те, що в п'ятикласників є інтерес до природи, проте екологічною тематикою вони цікавляться лише в третині випадків з обсягу їх семантичного простору (Х-32,3%, Д-30,4%).

Пріоритетними цінностями обстежених 9-класників залишаються моральні, вираз яких складає у хлопців 34,3%, у дівчат – 36,0%. Сутність екологічних сенсів учнів 9-х класів полягає у визнанні екологічних проблем (причому більшою мірою їх визнають дівчата та особи андрогінного гендерного типу), проте ці знання не сягають далі споглядальницьких, зовнішніх, особистісно непричетних.

Відмінності у структурах екологічної свідомості за гендерною ознакою в учнів 11-х класів виявлені за позиціями екологічних цінностей (Х-36,4%, Д-44,7%), при $p \leq 0,001$, що свідчить про вищий рівень сформованості екологічної свідомості у дівчат. Проте ознаки причетності на такому рівні є недостатніми для формування та проявів еконормативної поведінкової атрибуції.

Порівняльний аналіз особливостей *поведінкової сфери* екологічної свідомості хлопців і дівчат різних вікових категорій показав, що учні 5-х класів надають перевагу колаборативній екодиспозиції (позиція співробітництва, співпраці). Водночас, значення даної диспозиції у представників обох статей не досягають і половини можливого: Х-43,3%, Д-41,9%.

У структурах поведінкової сфери екологічної свідомості учнів 9-го класу зафіксовано такі гендерні відмінності: більш вираженими у дівчат цього віку є поведінкові стратегії співпраці з довкіллям ($p \leq 0,01$) та залежності від природи ($p \leq 0,01$), у хлопців – стратегія підкорення природи ($p \leq 0,01$). Даний факт логічно узгоджується з впливом на екологічну свідомість гендерних стереотипів.

Серед учнів 11-го класу позицію співробітництва більшою мірою проявляють дівчата (при $p \leq 0,01$), схильність до володарювання над природою – хлопці (при $p \leq 0,05$).

За допомогою проведеного кореляційного аналізу виявлено більшу значимість екологічно ціннісних життєвих атрибуцій у світоглядних орієнтирах представниць жіночої статі (коефіцієнт кореляції $r=0,363$, при $p \leq 0,01$).

Проведений дисперсійний аналіз дозволив установити такі тенденції: найвищі показники екологічних цінностей притаманні особам андрогінного типу ($p \leq 0,05$) і представницям жіночої статі ($p \leq 0,001$), колаборативна екодиспозиція (співпраця) яскравіше виражена у респондентів андрогінного типу та осіб жіночої статі ($p \leq 0,001$), індиферентна диспозиція (байдужість) частіше проявляється в учнів чоловічої статі ($p \leq 0,01$), совметральна диспозиція (залежність) більшою мірою проявляється у досліджуваних чоловічої статі ($p \leq 0,01$), гашенарна екологічна диспозиція (псування) є більш вираженою у поведінці осіб чоловічої статі ($p \leq 0,05$).

Загалом, на підставі результатів констатувального дослідження встановлено недостатній рівень прояву компліцитності екологічної свідомості школярів обох статей та виявлено ряд її гендерних відмінностей. Установлено обумовленість з'ясованих відмінностей впливом гендеру на екопсихологічну складову життєдіяльності. Показано необхідність здійснення формувальних впливів на сфери екологічно інтенційованої свідомості школярів з урахуванням гендерного виміру в освіті.

Третій розділ *“Формування екологічної свідомості школярів за умови інтерактивних психологічних впливів”* присвячено обґрунтуванню концептуальних положень формувального експерименту, визначенню психологічних умов та принципів, які покладено в основу розробки програми формування екологічної свідомості школярів у гендерному контексті. У розділі представлено програму еколого-психологічного тренінгу, відображено результати її впровадження в навчально-виховний процес загальноосвітніх шкіл.

Проведення формувального експерименту передбачало ряд послідовних етапів, а саме: визначення та обґрунтування концептуального підходу до програми формувального впливу; розробка програми еколого-психологічного тренінгу; здійснення першого діагностичного зрізу (вихідного) з метою виявлення міри сформованості екологічної свідомості школярів; упровадження розробленої програми; проведення другого діагностичного зрізу (контрольного); узагальнення результатів, формулювання висновків.

Враховуючи матеріали теоретичного аналізу та емпіричного дослідження, було визначено психологічні умови формування екологічної свідомості школярів, основною з яких є створення інтерактивного еколого-психологічного середовища. У контексті даного дослідження інтерактивне еколого-психологічне середовище – це таке освітнє середовище, у якому і педагог, і школярі виступають рівноправними суб'єктами навчання. Основою інтерактивного екопсихологічного середовища став гендерний принцип психологічної рівності статей, суть якого полягає в однакових соціальних вимогах та

очікуваннях щодо поведінки юнаків і дівчат, пом'якшення та подолання ними гендерних стереотипів, розвиток андрогінних особистісних якостей.

Організаційною формою програми формувального впливу обрано еколого-психологічний тренінг. Підґрунтям тренінгового курсу виступив компліцит-концептуальний підхід до екологічної освіти і виховання та екопсихологічна модель “Я-відношення” (В.О.Скребець). У відповідності до даного підходу екологічна свідомість набуває компліцитного характеру саме через категорію “еко-Я-відношень”. За В.О.Скребцем, трансформація екологічної свідомості під впливом екотехногенної катастрофи відбувається за такою схемою: зміна позитивних екоорієнтованих психічних станів на негативні – поява проекологічних дій і вчинків – утрата екологічного досвіду та екоцінностей – формування екодистрибутивного екологічного мислення. У своїх дослідженнях науковець зробив припущення, що процес формування екологічної свідомості має йти у зворотному напрямку.

З огляду на це, розроблена програма еколого-психологічного тренінгу “Вісім кроків до природи” містила чотири блоки, поетапність реалізації яких являла собою обернену схему трансформації екологічної свідомості. Метою тренінгу є формування неупередженої гендером екологічної свідомості старшокласників як передумови розвитку внутрішньої гармонізації та узгодженості взаємовпливів у природному, штучному і соціальному оточенні.

I блок “Світосприйняття як основа самопізнання” спрямовувався на формування когнітивної сфери екологічної свідомості, зокрема: усвідомлення учнями особистісно значущих уявлень про сутність власного “Я” через їх взаємодію з оточуючим середовищем; розширення й поглиблення світогляду щодо впливу гендеру на різні сфери життєдіяльності людей, у тому числі на екологічну складову.

II блок “Цінності внутрішнього та зовнішнього світу людини” зорієнтовувався на формування ціннісно-сислової сфери, а саме: усвідомлення учасниками власних життєвих цінностей, розвиток здатності співвідносити власні цінності з навколишнім середовищем, запитами суспільства; формування на засадах андрогінності екологічних цінностей як визначального фактору взаємин чоловіків і жінок з природою.

III блок “Конструктивна взаємодія з довкіллям” передбачав формування поведінкової сфери, тобто розвиток у школярів навичок самоконтролю власних гендерних ролей по відношенню до оточуючого середовища, умінь емпатійного реагування на різні екологічні ситуації; сприяння набуттю учнями індивідуального та суспільного екологічного досвіду.

IV блок “У гармонії із собою та всесвітом” мав узагальнювальний характер та був зорієнтований на формування в учнів відчуття причетності (компліцитності) до життєдіяльності природного, штучного середовища й свого внутрішнього світу, розвиток можливостей взаємозамінності гендерних ролей в еколого-психологічному просторі.

Ефективність програми розробленого еколого-психологічного тренінгу перевірялася на базі загальноосвітніх шкіл м. Чернігова (ЗНЗ I-III ст. № 19, СЗШ I-III ст. з поглибленим вивченням іноземних мов № 1). До участі в тренінгу залучалися учні 9-х класів. Вибір дев'ятикласників був зумовлений результатами теоретичного аналізу, згідно з яким старший підлітковий вік виступає сензитивним періодом для корекції об'єктивно-прагматичних ставлень до природи (що забезпечує розвиток причетності), а також результатами констатувального етапу дослідження, які дали змогу визначити, що інтерес школярів до екологічної тематики помітно знижується в період від молодшого підліткового до раннього юнацького віку.

Кількісний склад експериментальної і контрольної груп був рівномірним – по 34 особи. За гендерною ознакою експериментальна група розподілилася таким чином: 50,0% - хлопці, 50,0% - дівчата; до складу контрольної групи увійшло 52,95% дівчат та 47,05% - хлопців.

Результативність та дієвість запровадженої програми еколого-психологічного тренінгу з'ясовувалася через порівняння показників екологічної свідомості в учнів експериментальної і контрольної груп до початку формувального експерименту та після його завершення (табл. 1).

Таблиця 1

Зміна показників екологічної свідомості учнів ЕГ та КГ (у %)

Показники ЕС		Експериментальна група		Контрольна група	
		I зріз	II зріз	I зріз	II зріз
Екологічні цінності		35,8	59,3	32,3	33,1
Екологічні диспозиції	співпраця	59,0	80,6	53,4	55,0
	споживання	29,2	17,3	18,8	23,2
	байдужість	18,1	7,45	20,45	20,8
	залежність	23,1	15,9	23,0	23,2
	підкорення	10,9	2,4	8,4	10,3

	псування	13,3	4,1	17,8	17,4
--	----------	------	-----	------	------

Як видно з табл. 1, екологічна свідомість учасників експериментальної і контрольної груп до формувального експерименту фактично не відрізнялася за критеріями екопсихологічних диспозицій ($p \geq 0,05$). Результати кінцевого вимірювання серед досліджуваних *експериментальної групи* після формувального впливу показали, що у школярів на 23,5% підвищився рівень екологічних цінностей ($p \leq 0,05$); на 21,6% зріс показник екодиспозиції, яка характеризує рівень співпраці з природою (колаборативна, $p \leq 0,01$); з 29,2% до 17,3% знизилася установча диспозиція до споживання природних ресурсів (несесітивна, $p \leq 0,001$); помітні зміни відбулися у свідомості дітей щодо відстороненого, байдужого ставлення до природи (індиферентна, $p \leq 0,01$): 18,1% - до, та 7,45% - після експерименту; на 8,5% зменшилася позиція підкорення природи (совметральна, $p \leq 0,05$); з 13,3% до 4,1% змінився показник стратегії псування, нанесення шкоди оточуючому середовищу (гашенарна екодиспозиція, $p \leq 0,01$). Такі дані дають усі підстави вважати, що в учнів експериментальної групи скоригувалися сенсоутворювальні процеси усвідомленого уникнення антропогенного тиску на природу, змінилося врегулювання окремих сторін їх стосунків з довкіллям.

Результати вихідного і контрольного зрізів *контрольної групи* суттєво не відрізняються. Розбіжності між показниками ціннісних орієнтацій та екодиспозицій учасників даної групи знаходяться в межах від 4,0% до 0, зсув значень екологічної свідомості вказує на статистичну незначимість розбіжностей.

Гендерний аналіз показав, що коливання в індексах екологічних диспозицій хлопців і дівчат *експериментальної групи* після формувального впливу фактично синхронізувалися (рис. 2 а, б), на відміну від учасників контрольної групи.

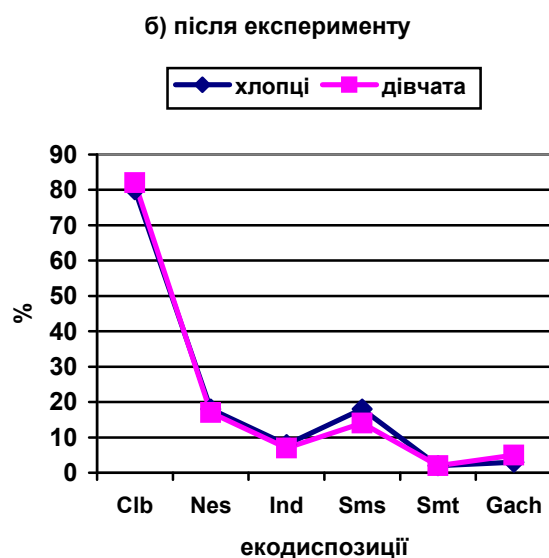
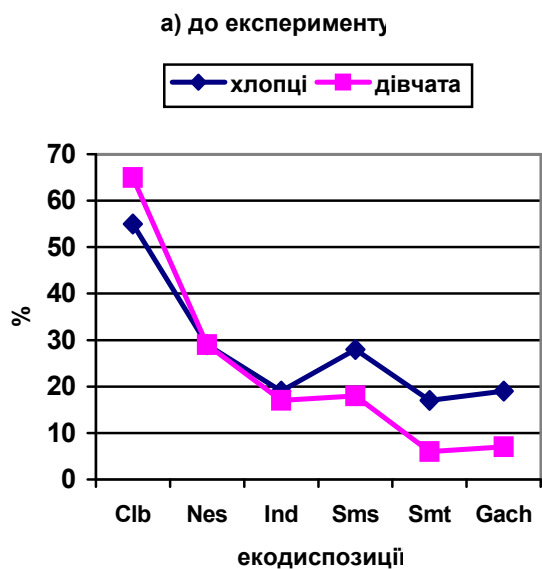

Рис. 2. Прояви екопсихологічних диспозицій у хлопців і дівчат ЕГ до та після формувального експерименту

Умовні позначення: Clb – колаборативна диспозиція, Nes – несесітивна диспозиція, Ind – індіферентна диспозиція, Sms – совмісійна диспозиція, Smt – совметральна диспозиція, Gach – гашенарна диспозиція.

Як видно з матеріалів тестових зрізів, спеціально організоване інтерактивне навчання сприяло зміні гендерних установок у ставленні юнаків і дівчат до природного оточення, по відношенню до природи учні стали проявляти неупереджені гендером екопсихологічні диспозиції.

Таким чином, за результатами формувального експерименту можна стверджувати, що запропонована програма еколого-психологічного тренінгу, яка впроваджувалася в експериментальній групі, позитивно вплинула на формування компліцитності екологічної свідомості школярів.

Проведене теоретико-експериментальне дослідження дає підстави зробити наступні **висновки**:

1. За результатами теоретичного аналізу уточнено зміст і структуру поняття екологічної свідомості. Визначено, що екологічна свідомість – це рівень психічного відтворення особистістю навколишнього середовища і свого внутрішнього світу, який формується під впливом зовнішніх та внутрішніх психологічних чинників. Психологічна структура екологічної свідомості являє інтегральну цілісність, що включає в себе когнітивну, поведінкову та ціннісно-смыслову сфери. Змістовно екологічна свідомість проявляється у світоглядних екологічних уявленнях, екологічних знаннях, екологічних цінностях, екопсихологічних диспозиціях.

З'ясовано, що традиційна гендерна асиметрія, як і зумовлені нею очікування від представників різних статей, впливають на екологічну свідомість сучасної людини, орієнтуючи її у гендерну площину. Гендер опосередковує екологічну свідомість в усіх сферах її прояву. Під впливом соціального оточення і культурного середовища в людей формуються певні гендерні ролі й гендерні стереотипи по відношенню до екологічної дійсності, що визначає їх екологічні диспозиції, екологічно значимі дії, відображається в екологічних цінностях та суб'єктивному образі світу.

2. Теоретичний аналіз психологічних підходів до проблеми формування екологічної свідомості показав, що визначення психологічних умов формування залежить від розуміння сутності поняття екологічної свідомості та її структурних складових. Установлено, що в традиційних підходах процес формування екологічної свідомості фактично не враховує гендерного аспекту. Гендерний підхід до процесу формування екологічної свідомості передбачає реалізацію принципу психологічної рівності статей, подолання гендерних стереотипів у сприйнятті навколишнього середовища, розвиток взаємозамінності гендерних ролей.

3. За результатами емпіричного дослідження встановлено, що учнівська молодь неоднозначно усвідомлює цінності екології, природного та соціального довкілля і у своєму ставленні до життєвого середовища здебільшого проявляє амбівалентність. У цілому, екологічна свідомість учнівської молоді різних вікових груп має буденний, неекологічний, некомпліцитний характер.

4. З'ясовано, що змістовна сутність ознак екологічної свідомості осіб маскулінного типу є наближеною до ознак екологічної свідомості представників чоловічої статі, екологічна свідомість представниць жіночої статі фактично не відрізняється від екологічної свідомості осіб фемінного типу.

Емпірично доведено, що хлопці (як і в цілому особи маскулінного гендерного типу) сприймають природне довкілля більш об'єктивно, проте вони не проявляють емоційного включення у проблеми екології (на відміну від дівчат, переважно фемінних осіб). Дівчата й андрогінні особи, мають вищі показники за категоріями “екологічних цінностей” та “колаборативної екодиспозиції”, що вказує на їх орієнтованість до співпраці з природою, визнання її атрибутивної значущості. Хлопці схильні до прояву “совметральної” стратегії у поводженні з довкіллям, що свідчить про більшу вираженість у структурах їх свідомості раціоналізму та прагматизму по відношенню до природи.

Найбільш спорідненими в гендерному відношенні за ознаками екологічних уявлень та суб'єктивного образу світу є учні 5-го класу, суттєві гендерні відмінності за даними чинниками проявляються в учнів 11-го класу. Зафіксовано, що до 11-го класу відбувається спад і регрес інтересу учнів до екологічної сфери життя. Даний факт вказує на доцільність здійснення психологічного формувального впливу на структури екологічної свідомості учнів у старшому підлітковому віці.

5. Визначено, що ефективність процесу формування екологічної свідомості забезпечується за умови створення на основі принципу психологічної рівності статей інтерактивного еколого-психологічного середовища. Наповнення і зміст даного середовища передбачають реалізацію таких психологічних умов: а) оволодіння екологічними знаннями та суб'єктивними сенсами, що розкривають сутність впливу гендеру на екопсихологічну складову життєдіяльності; б) пом'якшення та подолання гендерно-стереотипного сприйняття цінностей навколишнього середовища, актуалізація екологічних цінностей; в) створення екопсихологічних ситуацій, вихід з яких сприяє розвитку навичок і вмінь конструктивної взаємодії з природним оточенням; г) оволодіння прийомами гендерно незалежної поведінки у проявах екодиспозиційних ставлень до природи.

6. Розроблено програму еколого-психологічного тренінгу, в основу якої покладено екопсихологічну модель “Я-відношення” у контексті компліцит-концептуального підходу до екологічної освіти і виховання. Програма передбачає використання інтерактивних методів навчання (мозкових штурмів, рольових ігор, роботу в підгрупах, групові дискусії, аналіз та обговорення проблемних екологічних ситуацій, розробку творчих екологічних

проектів тощо), які сприяють формуванню когнітивної, поведінкової та ціннісно-сміслової сфер екологічної свідомості.

Порівняльним аналізом даних експериментальної та контрольної груп перевірено ефективність запропонованої тренінгової програми. Підтверджено статистично достовірні кількісні та якісні зміни у векторних спрямуваннях компліцитності екологічної свідомості учасників експериментальної групи, на відміну від контрольної. Доведено, що запропонований еколого-психологічний тренінг спонукає до пом'якшення й подолання гендерних стереотипів і установок у сприйнятті навколишнього середовища, сприяє розвитку екологічної свідомості старшокласників, в основі якої лежить андрогінне світобачення довкілля.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів даної проблеми. Перспективи подальших досліджень у даному науковому напрямі вбачаються в теоретичному обґрунтуванні й концептуальній розробці гендерних екопсихологічних диспозицій та вивченні поняттєвого конструкту “гармонія” як базового компоненту формування компліцитності екологічної свідомості особистості. У практичній площині передбачається обґрунтування змістовних засад та створення комплексної моделі екопсихологічного розвивального середовища у середньому загальноосвітньому навчальному закладі з урахуванням регіональних особливостей природного довкілля.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Шлімакова І. І. Культура інтерактивної взаємодії педагогічного спілкування в екопсихологічному контексті / І. І. Шлімакова // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 8. – С. 18-24.

2. Шлімакова І. І. Екологічна детермінація гендерної соціалізації та становлення ідентичності особистості / І. І. Шлімакова // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Т. 7. Екологічна психологія / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2008. – Вип. 15. – С. 325-329.

3. Шлімакова І. І. Формування екологічної свідомості молоді в контексті екопсихологічної концепції «Я-відношення» В. О. Скребця / І. І. Шлімакова // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Т. 7. Екологічна психологія / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – Житомир, 2009. – Вип. 20, ч. 2. – С. 280-284.

4. Шлімакова І. І. Емпіричне дослідження екологічної свідомості учнівської молоді (на моделі школярів Чернігівського регіону) / І. І. Шлімакова // Актуальні проблеми

психології : зб. наук. пр. Т. 7. Екологічна психологія / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – Житомир, 2009. – Вип. 21. – С. 244-249.

5. Шлімакова І. І. Вплив гендерних стереотипів на формування екологічної свідомості особистості / І. І. Шлімакова // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Серія. Психологічні науки. – Чернігів, 2007. – Вип. 49. – С. 160-165.

6. Шлімакова І. І. Формування екологічної свідомості учнів з урахуванням їх гендерних особливостей / І. І. Шлімакова // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Серія. Психологічні науки. – Чернігів, 2008. – Вип. 59, т. 2 – С. 159-164.

7. Шлімакова І. І. Формування екологічної свідомості старшокласників : метод. рекомендації до проведення тренінгу / І. І. Шлімакова. – Чернігів : ОППО, 2009. – 46 с.

АНОТАЦІЯ

Шлімакова І.І. Психологічні умови формування екологічної свідомості школярів: гендерний аспект. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. ДВНЗ “Університет менеджменту освіти”. – Київ, 2010.

Дисертацію присвячено вивченню психологічних умов формування екологічної свідомості школярів у гендерному контексті. У роботі розглянуто теоретичні аспекти проблеми формування екологічно опосередкованої свідомості, висвітлено підходи до визначення її змістовної сутності, структури, основних властивостей. Запропоновано модель базових сфер екологічної свідомості, яка включає когнітивну, ціннісно-сміслову та поведінкову сфери.

Розкрито теоретико-методологічні засади гендерного опосередкування екологічної свідомості. Проаналізовано сучасні психологічні підходи до формування екологічної свідомості з урахуванням гендерного аспекту в освіті.

Емпірично досліджено вікові та гендерні особливості екологічного змісту свідомості школярів у базових сферах її прояву. Установлено недостатній рівень розвитку компонентів когнітивної, ціннісно-сміслові та поведінкової сфер екологічної свідомості учнів, з'ясовано її некомпліцитарний характер.

Визначено психологічні принципи та умови формування екологічної свідомості школярів з урахуванням гендерного аспекту.

Розроблено і апробовано програму еколого-психологічного тренінгу.

Ключові слова: екологічна свідомість, гендер, екопсихологічні диспозиції, екологічні цінності, компліцит-концептуальний підхід, інтерактивне екопсихологічне середовище, еколого-психологічний тренінг.

АННОТАЦИЯ

Шлимакова И.И. Психологические особенности формирования экологического сознания школьников: гендерный аспект. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – ГВУЗ “Университет менеджмента образования”. – Киев, 2010.

Диссертация посвящена изучению психологических условий формирования экологического сознания школьников в гендерном контексте. Работа содержит теоретическое обоснование, результаты эмпирического исследования и формирующего эксперимента.

В теоретическом исследовании проанализированы современные подходы к проблеме формирования экологического сознания, теоретико-методологические основы его гендерной проекции. Предложена модель базовых сфер экологического сознания: когнитивной, поведенческой, ценностно-смысловой.

Рассмотрены ведущие психологические концепции формирования экологически детерминированного сознания в условиях учебно-воспитательного процесса. Обоснована целесообразность его формирования в гендерном контексте. Определено, что эффективной формой практических технологий формирующего влияния, которая наиболее полно обеспечивает реализацию психологических условий и содействует всестороннему формированию экологического сознания, является эколого-психологический тренинг.

Разработана программа эмпирического исследования, в процессе реализации которой установлено, что в структурах экологического сознания школьников разных возрастных групп есть значимые гендерные различия, которые проявляются на уровне когнитивной, ценностно-смысловой и поведенческой сфер экосознания. Констатирован факт зависимости таких различий от онтогенетических закономерностей развития и влияния гендера.

Зафиксирован высокий уровень личностного неприятия к окружающей среде детей всех возрастных категорий. Это говорит о приоритетности у школьников

неэкологического, некомплицитарного сознания. Проанализировано взаимосвязи между показателями экологического сознания и гендерными типами учеников.

Определены основные психолого-педагогические принципы гендерного опосредования формирования экологического сознания старшеклассников, а именно: принципы «гендерного партнерства», «гармоничности мировосприятия», «контрастности», «единства и взаимосогласованности с природными системами», «значимости и эмпиричности субъективного образа мира».

Сформулированы психологические условия формирования экологического сознания в гендерном контексте. Ведущим условием является создание, на основе принципа психологического равенства полов, интерактивной эколого-психологической среды. Наполнение и содержание такой среды предвидит реализацию следующих психологических условий: а) овладение экологическими знаниями и умениями, что раскрывают сущность влияния гендера на экопсихологическую составляющую жизнедеятельности; б) актуализацию экологических ценностей, смягчение и преодоление гендерно-стереотипного восприятия ценностей окружающей среды; в) создание экопсихологических ситуаций, выход из которых содействует развитию навыков и умений конструктивного взаимодействия с природным окружением; г) овладение приемами гендерно независимого поведения в проявлениях экодиспозиционных отношений к природе.

Реализация данных условий осуществлялась через разработанную и апробированную в процессе формирующего эксперимента программу эколого-психологического тренинга «Восемь шагов к природе». Целью программы есть формирование гендерно независимого экологического сознания старшеклассников как условия внутренней гармоничности и согласованности взаимовлияний с природным, социальным и искусственным окружением. Методологической базой программы формирующего влияния выступила экопсихологическая модель «Я-отношения».

Эколого-психологический тренинг состоит из четырех блоков: «Мировосприятие как основа самопознания», «Ценности внутреннего и внешнего мира человека», «Конструктивное взаимодействие с окружающей средой», «В гармонии с собой и миром». Каждый блок включает в себя два занятия, структура каждого из них представляет следующую модель: введение (знакомство, принятие или повторение правил группы, введение к теме, ожидания от тренинга); основная часть (оценка уровня информированности участников, актуализация проблемы, информационный блок, овладение практическими навыками); заключение (подведение итогов, обратная связь).

Экспериментально подтверждена эффективность использования данной тренинговой программы. Определена положительная динамика в гендерно обусловленных структурах экологического сознания школьников экспериментальной группы.

Ключевые слова: экологическое сознание, гендер, экопсихологические диспозиции, экологические ценности, комплициг-концептуальный подход, интерактивная экопсихологическая среда, эколого-психологический тренинг.

ANNOTATION

Shlimakova I.I. The Psychological Peculiarities of the Forming of the Ecological Consciousness of Schoolchildren: Gender Aspect. – Manuscript.

The thesis is submitted to the obtaining of the scientific degree of candidate in psychological sciences on the specialty of 19.00.07 – pedagogical and age psychology. – SHEE «The University of Educational Management». – Kyiv, 2010.

This thesis is dedicated to the investigation of the psychological conditions of the forming of the ecological consciousness in the context of gender. The theoretical aspects of forming of the ecological consciousness are exposed in this work, the contemporary approach to defining of its structure and main qualities have been analyzed. This thesis offers the model of basic spheres of the ecological consciousness: cognitive, behavioral, value-semantic.

The leading psychological conceptions of the forming of the ecologically-determined consciousness under the conditions of educational process have been regarded. The expediency of its forming in gender context is substantiated.

This work is an attempt of the empirical investigation of the age and gender specific features of the ecological consciousness of schoolchildren in main spheres of their manifestation. As a result, the insufficient level of the development of components of cognitive behavior and value semantic spheres of the ecological consciousness of schoolchildren, as well as high level of personal unsympathy to the surrounding children of all ages were revealed.

The psychological conditions of the forming of the ecological consciousness viewed from the gender aspect in education are formed in the thesis.

The program of ecology-psychological training is worked out.

Key words: ecological consciousness, gender, ecopsychological dispositions, ecological values, interactive ecopsychological environment, ecology-psychological training.